

PASTANGOS LEISTI LIAUDIES BIBLIOTEKĄ IR LAIKRAŠTĮ
„PAKELEIVINGAS“ (1858—1859 M.)

VYTAUTAS MERKYS

Buržuazinių nacijų susidarymas bei nacionalinio judėjimo raida buvo svarbus visuomeninis procesas, susijęs su kapitalizmo geneze. Miestai, kaip nacionaliniai centrai (ekonomikos, politinio gyvenimo), tapo nacionalinių tautų išsivadavimo judėjimų centrai. Tuo metu paprastai išryškėdavo vienas svarbiausias centras. Lietuvos miestuose lietuviškasis elementas buvo labai silpnas, ir svarbiausias miestas Vilnius feodalizmo pabaigoje neįstengė sutelkti svarbiausių lietuvių intelektualinių jėgų. Dėl to lietuvių nacionalinis atgimimas, kaip labai svarbus nacijos formavimosi etapas, vyko neturint ryškaus nacionalinio miesto — centro. Nacionalinio judėjimo centrų funkciją atliko atskiros inteligentų grupės, susibūrusios apie įžymiausius lietuvių kultūros veikėjus, o vėliau, jau poreforminiu laikotarpiu, — apie nelegaliuosius periodinius leidinius. Panašaus pobūdžio spaudą, kuri kompensuotų intelektualinio centro nebuvimą, negausi lietuvių inteligentija bandė sukurti jau feodalizmo pabaigoje, tuomet ji mėgino leisti laikraštį „Pakeleivingas“ ir seriją knygų — Liaudies biblioteka.

Siam klausimui nušviesti specialių tyrinėjimų dar nėra. Daugiausia „Pakeleivingo“ ir Liaudies bibliotekos kūrimo pastangas lietė Augustinas Janulai-

tis, rašydamas Mikalojaus Akelaičio biografiją. Dalis šaltinių mūsų nagrinėjamai temai įvairiomis progomis skelbta 1914—1938 m., dabar dar rasta naujos medžiagos TSRS centriname valstybiniame istorijos archyve Leningrade (toliau — TSRS CVIA) ir Lietuvos TSR centriname valstybiniame istorijos archyve Vilniuje (toliau — CVIA), daug išsamiau negu A. Janulaičio panaudoti M. Akelaičio laiškaĩ J. I. Kraševskiui, kurie saugomi Jogailaičių bibliotekoje (Biblioteka Jagiellońska) Krokovoje (toliau — JB).

Čia siekiama išaiškinti „Pakeleivingo“ ir Liaudies bibliotekos sumanymą, iniciatorius bei organizatorius, programą, visuomeninę reikšmę ir kliūtis, su-trukdžiusias šį sumanymą įgyvendinti.

Plačiausiai yra žinomas M. Valančiaus 1859 m. vasario 21 d. prašymas vidaus reikalų ministrui S. Lanskojui. Istorikas Juozas Stakauskas paskelbė šio rašto nuorašą, likusį M. Valančiaus kanceliarijoje¹. Blaivybės sąjūdžio 1858—1864 m. tyrinėtojas Kazys Gečys Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijoje užtikto prašymo nuorašą, gautą iš vidaus reikalų ministro². Mums pagaliau pavyko užtikti šio M. Valančiaus rašto originalą su keliomis rezoliucijomis Vidaus reikalų ministerijos Kitati-

¹ *Stakauskas J.* Valančiaus laikų lietuviškasis darbas. — Tiesos kelias, 1938, Nr. 7—8, p. 506—507 (rusų k.; vertimas lietuvių k. — p. 505—506).

² *Gieczys K.* Bractwa trzeźwości w diecezji żmudzkiej w latach 1858—1864. — Wilno, 1935, p. 136.

kių reikalų departamento fonde³. Prašyme sakoma: „Be abejo, Jūsų aukštajai prakilynbei yra žinoma, kad Kauno gubernijos valstiečiai visiškai atsiskakė vartoti svaiginamuosius gėrimus. Liaudžiai, išsilaisvinusiai iš girtuoklystės — žemiausio geidulio — reikalinga tokia dorinė įtaka, kuri galėtų palaikyti susitūrijimą ir suteiktų vietoje ankstesnių žudančių smagumų gilnesnius, maitinančius protą ir širdį. Rusų tauta ir latviai turi savo laikraščius bei įvairios rūšies periodiškai leidžiamas brošiūras, patenkinančias jų poreikius, bet žemaičiai ir lietuviai [...] iki šiol lieka be tokio organo, per kurį galėtų naudotis pagal savo padėtį švietimo vaisiais“. M. Valančius prašo priimti tokį pasiūlymą: „Mano tiesioginėje priežiūroje įsteigti redakciją brošiūrėlės, lyg laikraščelio, kurio vienintelė paskirtis [...] būtų skleisti naudingas, daugiausia dorines ir kaimiečių ūkio būvį liečiančias žinias“. Baigiant prašoma, kad „spausdinant brošiūrėles cenzūra būtų pavesta man pačiam [...], nes nelengva rasti cenzorių žemaičių kalbai, — ji yra žemutinio luomo kalba ir svetima mokslininkams, net vietiniams. Kai dėl patikimumo vyriausybei, tai aš drįstu Jūsų aukštajai prakilynbei užtikrinti, kad jį išlaikysiu šventai“. Iš pridėtos prie prašymo „Periodinės brošiūros, pavadintos „Pakelewingas“, programos“ matyti, kad laikraštis „eina žemaičių, arba lietuvių, kalba kartą per savaitę vieno lanko ir 4-to dydžio“⁴.

Po dviejų savaitių M. Valančius su-manė parašyti ir Vilniaus generalgubernatoriui V. Nazimovui, išdėstė prašymo S. Lanskojui turinį, svarbiausiąją dalį pažodžiui pakartodamas. M. Valančius prašė paremti jo prašymą⁵. V. Nazimovas, kaip rodo rezoliucija šiame M. Valančiaus rašte, nusprendė laukti ministro paklausimo.

Prašymą ministerija gavo vasario 28 d., bet, kaip rodo prirašyta pastaba, ministras su juo susipažino tik balandžio 2 d. Sis liepė atsiklausti Vilniaus generalgubernatoriaus V. Nazimovo nuomonės. Šiam balandžio 8 d. buvo pasiūstas atitinkamas raštas, pridėjus M. Valančiaus prašymo ir laikraščio programos nuorašus⁶. Nors rašte V. Nazimovui lyg ir nesistengiama primesti savo pozicijos, tačiau ją ministerija jau turėjo. M. Valančiaus prašyme ministrui kaip rezoliucija užrašyta, matyt, Kitatikų reikalų departamento nuomonė, kad „gana pageidautina būtų duoti liaudžiai panašaus dorinio ir protinio maisto“, tačiau esą nenaudinga šį leidinį patikėti prašytojui, nes galį būti padaryta žalos viešpataujancijai religijai ir, be to, neparanku esą vyskupą padaryti cenzorium, kuriam prasižen-gus teksią uždėti nelengvas įstatymo numatytas nuobaudas⁷.

Gegužės 30 d. atsakė ir V. Nazimovas: „Nors panašaus liaudies žurnalo leidimą aš laikau gana naudingu, tačiau atkreipdamas dėmesį, kad remiantis įstatymų sąvado XIV tomo Cenzūros

³ TSRS CVIA, f. 821, ap. 125, b. 335, l. 1—2 (M. Valančiaus 1859.II.21 raštas Nr. 496).

⁴ Ten pat, l. 3 (programa, pasirašyta redaktorius M. Akelaičio).

⁵ CVIA, f. 378, BS, 1858 m., b. 946, l. 395—396 (M. Valančiaus 1859.III.7 prašymas V. Nazimovui). Prie šio prašymo taip pat pridėta laikraščio programa, pasirašyta M. Akelaičio (ten pat, l. 397).

⁶ TSRS CVIA, f. 821, ap. 125, b. 335, l. 4 (S. Lanskojau siunčiamojo rašto V. Nazimovui nuorašas); CVIA, f. 378, BS, 1858 m., b. 946, l. 391 (rašto originalas), l. 392—393 (M. Valančiaus rašto ministrui nuorašas), l. 394 (laikraščio programos nuorašas).

⁷ TSRS CVIA, f. 821, ap. 125, b. 335, l. 1 (rezoliucija M. Valančiaus prašymo pirmajame puslapyje).

nuostatų 31, 48, 49 ir 54 straipsniais tokie periodiniai laikraščiai turi būti pateikiami bendrajai cenzūrai, todėl pripažįstu, jog nepatogu pažeisti cenzūros taisykles, perleidus vyskupui Valančiui laikraščelio, pavadinto „Pakelewin-gas“, cenzūravimą“⁸. Generalgubernatorius neigiamam atsakymui turėjo dar ir kitų motyvų. Gautajame iš S. Lanko-jaus rašte yra tokia rezoliucija: „Atsa-kyti, kad nepatogu pažeisti cenzūros taisykles, ypač todėl, kad ir steigiant blaivybės draugiją Valančius prasilenkė su teisėta tvarka: neišsirūpino, kaip reikėjo, vyriausybės leidimo, bet pradėjo jos veiklą savo potvarkiais“. Ruošiant atsakymą S. Lankojui buvo primena-ma, kad kovo 12 d. jam jau rašyta, jog M. Valančius, spausdindamas blaivybės draugijos statutą, pažeidė įstatymų nu-statytą tvarką⁹. Tačiau galutiniam at-sakymo tekste šių eilučių nebėra, nes, kaip siunčiamojam rašto parašėte pažy-mėjo atsakymą ruošęs valdininkas, ge-neralgubernatorius „teikėsi pripažinti, kad apie tai nereikia rašyti“.

Kitatikių reikalų departamentas gau-tame iš V. Nazimovo rašte pažymėjo: „P. ministrui referuota birželio 17 d. Po to įsakyta palikti vyskupo Valančiaus prašymą be pasekmių ir tai pranešti ge-neralgubernatoriui“. Šiam S. Lanko-jaus raštas buvo išsiųstas birželio 24 d.¹⁰ Atsakymo M. Valančiui minis-terija nedavė, tai, matyt, atliko V. Na-zimovas (nors ir čia byloje nėra siun-čiamojam rašto nuorašo).

M. Valančius ir numatytasis „Pake-

leivingo“ redaktorius M. Akelaitis ati-džiai sekė prašymo eigą. M. Valančius 1859 m., atrodo, kovo viduryje Liaudies švietimo ministerijos valdininkui Napo-leonui Praniauskui rašė: „...aš kreipiausi tiesiog į p. vidaus reikalų mi-nistrą, o p. generalgubernatorių Nazi-movą prašiau parenti šį interesą, pra-šyčiau ir Tamstą tuo rūpintis, — jei pa-vyks jį įgyvendinti, užsitarnausi didelę savo tėvynainių padėką“¹¹. 1859 m. ge-gužės 18 d. M. Akelaitis J. I. Kraševs-kiui rašė, kad M. Valančius „padavė prašymą švietimo (turėtų būti: vidaus reikalų — V. M.) ministrui dėl lietuviš-ko laikraščelio. Atsakymo nėra ligi šiol“¹². Tačiau rugpjūčio 30 d. M. Ake-laitis jau pranešė: „Tuo metu mūsų by-la ministerijoje tęsėsi. Šiuo reikalu pa-prašyta vietos valdžios nuomonės, kuri pasirodė mums nepalanki...“¹³

M. Valančiaus prašymo eiga pirmiau-sia atskleidė kai kuriuos prašytojo ir caro administracijos prieštaravimus, ypač dėl laikraščio cenzūros. Pasirodo, kad M. Valančius paimti lietuviškų lei-dinių cenzūrą savo žinion siekė seniai. Jau 1852 m. kovo 11 d. jis pasiuntė pra-šymą liaudies švietimo ministrui P. Si-rinskiui-Sichmatovui, norėdamas, kad jam būtų leista galutinai tvirtinti spau-dai „leidžiamus žemaičių kalba raštus“, įsipareigojant nė momentui nenutolti nuo „savo ištikimybės pareigos“ caro valdžiai. Prašyme kartojasi jau žinomas motyvas, kad „maldų ir kitų dorinio bei religinio turinio knygų žemaičių kalba leidimas trukdomas, nesant Vilniuje

⁸ Ten pat, l. 5 (rašto originalas); CVIA, f. 378, BS, 1858 m., b. 946, l. 398 (siun-čiamojam rašto nuorašas).

⁹ CVIA, f. 378, BS, 1858 m., b. 946, l. 391 (1859.IV.16 rezoliucija minėtame 1859.IV.8 rašte).

¹⁰ TSRS CVIA, f. 821, ap. 125, b. 335, l. 6 (S. Lankojaus siunčiamojam rašto Vil-niaus generalgubernatoriui nuorašas).

¹¹ *Stakauskas* J. Valančiaus laikų lietuviškasis darbas. — Tiesos kelias, 1938, Nr 7—8, p. 509 (laiško nuorašo, likusio M. Valančiaus kanceliarijoje, publikacija).

¹² JB, Nr. 6460/IV, l. 440—441 (1859.V.18 laiškas).

¹³ Ten pat, l. 444—445 (1859.VIII.30 laiškas).

cenzoriams, pakankamai mokančio šią kalbą“¹⁴. P. Sirinskis-Sichmatovas apie prašymą informavo vidaus reikalų ministrą L. Perovskį, kuriam buvo pavaldžios ir cenzūros įstaigos, ir pats M. Valančius kaip dvasininkas (Vidaus reikalų ministerijoje buvo atskiras Kitatikių reikalų departamentas). L. Perovskis manė, kad teisės galutinai cenzūruoti leidinius neturį net pravoslavų vyskupai, todėl M. Valančiaus prašymą jis laikęs „neprideramu“ ir blogu pavyzdžiu kitiems aukštiesiems kitatikių dvasininkams¹⁵. P. Sirinskis-Sichmatovas M. Valančiui atsakė trumpai: „Aš nemanau turįs teisės rūpintis, kad šiuo reikalu būtų leista išimtis iš bendrų cenzūros nuostatų“, kurie esą taikomi visiems leidiniams, spausdinamiems Rusijoje bet kuria kalba¹⁶. Iš pradžių rašto projekto rengėjas buvo pažymėjęs, kad ši išvada suderinta su vidaus reikalų ministru, bet vėliau, rodos, pats P. Sirinskis-Sichmatovas šiuos žodžius išbraukė. Apie abiejų ministerijų nuomonės derinimą M. Valančius sužinojo iš paties L. Perovskio įspėjancio rašto, kad ateityje tokiais klausimais kreiptųsi tik į Vidaus reikalų ministeriją¹⁷.

Kas tuomet paskatino M. Valančių rašyti šį prašymą? Kaip yra žinoma, tuomet buvo „cenzūros teroro epocha“, ypač skaudžiai juntama nuo buržuazinių demokratinių revoliucijų Europoje 1849–1849 m. Su vienu to epochos cenzorium teko susidurti ir M. Valančiui. Sis 1852 m. pavasarį gavo iš savo pavaldinio kun. Obelevičiaus laišką iš

Vilniaus, kad lietuviškus leidinius cenzūruojąs kažkoks šventikas iš Pažaislio ir rankraščiai cenzūroje pragulį po metus¹⁸. Tokia žinia M. Valančiui, matyt, jau buvo ne naujiena.

Vėliau, 1856 m. balandžio 21 d., jis Vilniaus švietimo apygardos globėjui rašė, kad „beveik visi mano vyskupijos gyventojai, apie milijoną žmonių, kalba vien lietuviškai. Vyriausybei leidžiant, beveik visur įsteigta parapinių mokyklų, todėl kiekvienas moka skaityti bent iš maldaknygės“. Lietuviškų knygų poreikis esąs nemažas, „bet rašytojai ir leidėjai sutinka didelių kliūčių ir nepatogumų cenzūros komitete“, nes buvusio Vilniaus generalgubernatoriaus I. Bibikovo nurodymu „leidimas spausdinti duodamas ne anksčiau, kaip peržiūrėjus šventikui Petkevičiui, kuris neseniai perėjo iš katalikų tikėjimo į pravoslavų ir dabar gyvena Kaune“. Anot M. Valančiaus, jis pats atidžiai ir visais požūriais cenzūruojąs spaudai teikiamas knygas. Jis prašė panaikinti I. Bibikovo įsakymą, nes „regis, jog ašai, kaip vyskupas tokios plačios vyskupystės, pavestus man šviesiausiojo ciesaoriaus valdžia, vertas esu didesnio pasitikėjimo pas vyriausybę, negu kažkoks šventikas“¹⁹.

Kad „šventikas iš Pažaislio“ ir Petkevičius buvo tas pats asmuo, aiškėja iš pastarojo biografijos. Kunigas Antanas Petkevičius iš katalikų į pravoslavų tikėjimą perėjo 1844 m. Iš pradžių jis laikinai gyveno Pažaislio vienuolyne, o kitų metų pradžioje buvo paskirtas Kau-

¹⁴ TSRS CVIA, f. 772, ap. 1, b. 2791, l. 1–2 (minėtojo M. Valančiaus rašto Nr. 758 originalas); *Alekna* A. M. Valančius kaip rašytojas ir lietuviškos raštijos palaikytojas (iš raštų žemaičių vyskupo archyvo).—*Draugija*, 1920, t. 26, Nr. 5–6 (113–114), p. 204.

¹⁵ TSRS CVIA, f. 772, ap. 1, b. 2792, l. 4–5 (L. Perovskio 1852.IV.16 raštas liaudies švietimo ministru).

¹⁶ Ten pat, l. 5 (liaudies švietimo ministro 1852.IV.27 siunčiamojam rašto Nr. 592 M. Valančiui nuorašas).

¹⁷ *Alekna* A. Valančius kaip rašytojas ir lietuviškos raštijos palaikytojas.—*Draugija*, 1920, t. 26, Nr. 5–6, p. 204.

¹⁸ Ten pat.

¹⁹ Ten pat, p. 204–205 (M. Valančiaus kanceliarijoje likusio prašymo nuorašo vertimas).

no Aleksandro Nevskio soboro pirmuoju šventiku. Generalgubernatorius I. Bibikovas 1851 m. jį padarė neoficialiu Vilniaus cenzūros komiteto lietuviškų knygų cenzorium. Tų metų rugsėjo 7 d. jam cenzūruoti jau buvo pradėtos siuntinėti pirmosios knygos. Nenorėdamos kelti M. Valančiaus nepasitenkinimo, nes ir jo rašytos bei aprobuotos knygos ėjo per šią cenzūrą, A. Petkevičius savo atsiliepimus duodavo slapta. Šis cenzorius pasirodė besąs labai uolus, skundė M. Valančių caro valdžios negerbimu, sulaukinėjo jo knygas, braukė jas²⁰.

Prisimindamas šiuos susidūrimus su M. Valančium, A. Petkevičius vėliau, 1865 ar 1866 m., rašė: „Beveik nuo pirmosios įžengimo į Telšių vyskupijos katedrą dienos [...] jis, Valančius, dėjo savo pastangas palaikyti ir gausinti žemaitiškoms knygoms, tiek dvasinio, tiek ir pasaulietinio turinio [...], pats naujas rašė bei senas su bisiausiomis priešiškomis įstatymams ydomis spaudai tvirtino ir gabius kunigus kūrybai pas save kvietė, skirdamas jiems pensijas“²¹.

Kad M. Valančius palaikė lietuvių rašytą ir gausino ją, žinoma ir be A. Petkevičiaus. Tačiau pastarasis patvirtina, kad M. Valančiaus konfliktas su carine cenzūra tikrai buvo rimtas. Mat katalikų bažnyčia Lietuvoje, tarnavusi Žečpospolitai, dar nebuvo spėjusi visiškai prisitaikyti prie naujų politinių aplinkybių, katalikiškose knygose, ypač kartojamuose leidimuose, buvo nemaža vietų, aukštinančių senąją valstybę. Šiose knygose cenzoriai įžiūrėjo ir prieštaravimų pravoslavų bažnyčios hegemonijai, nes, suprantama, kiekviena religija tik savo tikėjimą laiko tikroju.

M. Valančiaus 1856 m. prašymas iš dalies buvo patenkintas, 1857 m. A. Petkevičius iš cenzoriaus pareigų atleistas, oficialiu lietuviškų knygų cenzorium paskirtas Viktoras Aramavičius. Šį caro valdžios gestą M. Valančius, matyt, suprato kaip nuolaidą, nors A. Petkevičiaus nušalinimas tebuvo „cenzūros teroro epochos“ pabaigos po Nikolajaus I mirties atspindys. 1859 m. prašydamas cenzoriaus teisių, M. Valančius vylėsi pasieksiąs seniai puoselėtą tikslą ir apsisaugosiąs bent jau nuo hegemonistinės pravoslavų bažnyčios kontrolės.

Iš viešojo susirašinėjimo su caro valdžios įstaigomis atrodo, lyg M. Valančius būtų svarbiausias ar net vienintelis laikraščio „Pakeleivingas“ iniciatorius ir organizatorius. A. Alekna neabejodamas M. Valančių laikė šio laikraščio sumanytoju²². Iš pradžių šios nuomonės buvo ir A. Janulaitis²³, vėliau jos atsisakė, tvirtindamas, kad „Akelaitys varė agitaciją daugiausia laiškais už lietuvišką laikraštį“. Agitavęs ir patį M. Valančių²⁴. K. Gečys tiesiog rašė, kad mintį steigti lietuvišką periodinį leidinį M. Valančius paėmė iš M. Akelaičio²⁵. Mums atrodo, kad visi šie teiginiai yra per daug kategoriški, laikraščio steigimo idėją siejant tik su vienu kuriuo nors asmeniu. Be to, sumanymas steigti laikraštį apibūdinamas gana atraukta nuo pastangų organizuoti sistemingą pasaulietinės spaudos lietuvių kalba leidimą.

M. Valančiaus vaidmuo, leidžiant lietuvišką spaudą 5–6 dešimtmečiais, buvo didelis. Tai matyti iš tuomet išėjusių knygų bibliografijos, iš minėtų prašymų valdžios įstaigoms ir cituoto cenzoriaus A. Petkevičiaus atsiliepimo. M.

²⁰ *Mulevičius L* Baudžiavos panaiki imo įstatymų išleidimas lietuvių kalba. Kn.: Iš lietuvių kultūros istorijos, t. 7. Spauda ir spaustuvės. — V., 1972, p. 106–108.

²¹ *Корнилов И.* Русское дело в Северо-западном крае. Изд. 2-ое. — СПб, 1908, с. 482.
²² *Alekna A.* Valančiaus kaipo rašytojas ir lietuviškoms raštijos palaikytojas. — *Draugija*, 1920, t. 26, Nr. 5–6, p. 205.

²³ *Janulaitis A.* Mikalojus Akelaitys. — *Svietimo darbas*, 1920, Nr. 11, p. 56.

²⁴ *Janulaitis A.* Mikalojus Akelaitys. — V., 1969, p. 35.

²⁵ *Gieczyński K.* Bractwa trzeźwości w diecezji żmudzkiej w latach 1858–1864, s. 136.

Valančius būrė Varniuose savo literatūrinius pagalbininkus. Dėl to ne atsitiktinai čia atsikėlė ir S. Daukantas, palikęs tarnybą Peterburge. Su Valančium nuolat palaikė ryšius dauguma ano meto lietuvių literatų — Laurynas Ivinskis, Kajetonas Nezabitauskis-Zabitis, Juozas Silvestras Dovydaitis, Mikalojus Akelaitis.

Lietuvių spaudos plėtojimas rūpėjo visiems šiems asmenims. Spaudos istorikai jau ne kartą rašė apie L. Ivinskio sumanymą leisti laikraštį „Aitvaras“. V. Biržiška ir A. Janulaitis, matyt, teisūs, tvirtindami, kad, rodos, praktiškų žygių tam sumanymui įvykdyti nebuvo padaryta²⁶, nes ligi šiol caro valdžios įstaigų archyvuose atitinkamo prašymo nerasta. Beje, prisimintina šio laikraščio metrika: „Ajtvaras. Nr. 1, Vilnius. 1 sausis 1857 metu. Metaj I. Kožnas numeras iszejna subatos dienomis²⁷. Vadinas, „Aitvarą“ buvo sumanyta leisti kaip savaitraštį. Vilnius turbūt pažymėtas daugiau nurodant spausdinimo, bet ne redagavimo vietą. Sumanymas, be abejo, datuotinas 1856 m. ir galbūt siejasi su tuometiniu M. Valančiaus prašymu Vilniaus švietimo apygardos globėjui. „Aitvaro“ programa yra išlikusi vyskupo archyve tarp 1859 m. dokumentų²⁸. Tai atkreipia dėmesį, kad, ir rūpinantis, „Pakeleivingu“, „Aitvaras“ nebuvo pamirštas, gal net realizuojamas senasis laikraščio sumanymas.

Sustokime prie M. Akelaičio. Idėja steigti laikraštį netrukus kilo ir jam. 1857 m. pabaigoje jis parašė laišką į Vilnių istorikui ir literatui Mykolui Balinskiui, dėstė savo sumanymą leisti lietuviškas knygas ir periodinį leidinį

liaudžiai, panašų į lenkų „Czytelnia niedzielną“ (savaitraštis, leistas Varšuvoje 1856—1864 m.). M. Akelaitis manė, kad šią idėją įgyvendinti galėtų padėti ir Vilniaus laikinoji archeologijos komisija²⁹. 1958 m. kovo 4(16) d. jis rašė laišką jau M. Valančiui: „Vidaus reikalų ministro kreipimesi į dvarininkų komitetus, kurie turi sutvarkyti ir išspręsti valstiečių klausimą, sakoma, kad būtų užtikrintos priemonės palaikyti ir išplėtoti liaudies tikėjimą, dorą bei švietimą [...] Cia noriu kalbėti apie periodinio laikraštuko lietuvių kalba steigimą mūsų liaudžiai. Varšuva turi „Czytelnia niedzielną“, kurios, Sveisiausias pone, egzempliorių maloniai priėmė iš ponios Petruv (Petrów) ir savo laišku ragina ją toliau dirbti liaudies švietimui. Visi kraštai turi liaudies laikraščius. Kunigas Kuršaitis Karaliaučiuje leidžia „Keleivį“ Prūsijos lietuviams, Mintaujoje latviams eina „Latvišu avizes“; kodėl mes esame nu jo už atsilikę? Nemanau, kad vyriausybė neduotų mums leidimo. Dauggalis ponas Chominskis, dabartinis Kauno gubernatorius, žmogus taurus ir kilnus, tikriausiai mielai perduos mūsų norą vyriausybei“³⁰. Aiškūs šio M. Akelaičio laiško sąskambis su M. Valančiaus 1859 m. prašymu, kad čionykščiai lietuviai, neturėdami savo laikraščio, šiuo požiūriu atsilieka nuo kaimynų. M. Akelaičiui didelį įspūdį darė lenkų periodinė spauda: jos raidą jis neblogai matė, gyvendamas Varšuvoje, iš kurios išvyko tik 1857 m. rudenį ar net žiemą.

Šį laišką M. Valančiui M. Akelaitis jau rašė iš Svirlaukio netoli Jelgavos (Mintaujos), sakydamas, kad naujojoje

²⁶ *Biržiška V.* Iš lietuviškos laikraštijos praeities. — Bibliografijos žinios, 1932, Nr. 1, p. 3; *Janulaitis A.* Mikalojus Akelaitis. — V., 1969, p. 35.

²⁷ *Biržiška M.* Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos. — K., 1931, t. 1, p. 348.

²⁸ *Alekna A.* Ivinskio „Aitvaro“ programos. — Draugija, 1919, t. 25, Nr. 7—8 (103—104), p. 329.

²⁹ *Auszlawis* [Baliński M.] Odezwa do redakcji Teki wileńskiej starego ziemianina litewskiego. — Teka wileńska, 1858, Nr. 3, p. 381 (1858.XII.3 (n. st.) laiško publikacija).

³⁰ *Janulaitis A.* M. Akelaičio laiškai. — Tauta ir žodis, 1925, t. 3, p. 298.

vietoje gyvenęs dvi savaites. Laiškų pabaigoje jis nurodė S. Daukanto adresą, tik pridurdamas „perduoti Akelaičiui“. Mat, tuomet jie gyveno drauge, globojami gydytojo Petro Smuglevičiaus. Laikraščio idėją čia M. Akelaičiui, matyt, bus padėjęs brandinti ir S. Daukantas, ir galbūt P. Smuglevičius, suinteresuoti spaudos lietuvių liaudžiai leidimu, matę septynią latvių periodikos plėtotę. Pats M. Akelaitis su latvių buitimi bei kultūra, kaip matyti iš vieno tuometinio laiško lenkų tautosakininkui Oskarui Kolbergui, anksčiau nebuvo susipažinęs, jis, ir latvių kalbą laikydamas svetimųjų sugadinta lietuvių kalbos tarne³¹, šią koncepciją bus perėmęs iš S. Daukanto. Beje, pastarojo rūpinimąsi „Pakeleivingo“ steigimu rodo išlikęs N. Praniausko, poetės Karolinos Praniauskaitės brolio, laiškas M. Valančiui. „Ponas Simonas Daukantas,— rašo N. Praniauskas,— man rašo iš Svirlaukio, jog šviesiausias Kunige Ganytojau, norėdamas įsteigti periodinį laikraštį žemaičių kalba, skirtą žemdirbystei bei kaimo verslams, manai paduoti prašymą vidaus reikalų ministrui dėl laikraščio leidimo, todėl jis prašo, kad aš Tamstai praneščiau, kaip šį reikalą tvarkyti“³².

Kartu su „Pakeleivingo“ kūrimu buvo puoselėjama ir Liaudies bibliotekos idėja. Knygų liaudžiai leidimas buvo svarbiausias kone visų įžymiausių ano meto lietuvių kultūros veikėjų tikslas. Ypač svarbią vagą čia buvo išvaręs S. Daukantas, tačiau toliau dirbti nebesąjėgė. Viename laiške J. I. Kraševskijui M. Akelaitis rašė, kad „senelis Daukantas,

kol turėjo už ką, tol spausdino liaudžiai įvairaus turinio leidinius. Dabar nuskurdo, todėl jau ir neberašo, o kai aš skatinu dirbti, tai tik numoja ranka ir ašaros akyse sublizga. Bent dveji metai kaip ju rankraštis guli Vilniuje pas Dvorcą (spaustuvininką — V. M.), nes nėra už ką spausdinti. Tam reikia net 325 sidabro rublių (!), kai šiandien mano senelis gal nė trijų grašių neturi, viską išleides savo tėvynainiams“³³. M. Akelaitis S. Daukanto veiklą, net ju pseudonimus žinojo dar gerokai prieš jų asmeninį pažintį. Jau 1856 m. rudenį M. Akelaitis prašė M. Valančių atsiųsti į Varšuvą S. Daukanto „Dainės žemaičių“, „Būdą“, „Pasakas Fedro“, taip pat S. Stanevičiaus, Kąjeto no Nezabitausko, J. Rupeikos leidinius³⁴.

Patį M. Akelaitį, anuomet dar neatsisakiusį unijinių pažiūrų, tikėjusį, kad dvarininkai linkę būti lietuvių kultūros mecenatais, rūpintis spauda liaudžiai bus skatinusi ir baudžiamos panaikinimo perspektyva. 1857 m. vasarą Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijų dvarininkai nusprendė atleisti savo valstiečius nuo baudžiamos, tačiau be žemės. Caras Aleksandras II tų metų pabaigoje pasiuntė V. Nazimovui reskriptą, kuriame dėl baudžiamos panaikinimo išdėstė vyriausybės programą. Siam laikotarpiui priklausė minėtas M. Akelaičio laiškas Balinskiui, kur rašoma: „Reikia mums pakelti lietuvių kalbą, ištraukti iš paniekimo tą kalbą [...] Darykim iš palengvo, įsteikim parapijose mokyklas, kuriose visas būtų mokoma lietuvių kalba; rašykim ir spausdinkim lietuvių knygas liaudžiai“³⁵.

³¹ Lenkijos Mokslių Akademijos biblioteka Krokovoje (Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie), Nr. 2185, t. 1, l. 1 (M. Akelaičio 1858.V.12 laiškas O. Kolbergui).

³² *Stakauskas J.* Valančiaus laikų lietuviškasis darbas. — Tiesos kelias, 1938, Nr. 7—8, p. 508 (N. Praniausko 1859.II.14 laiško publikacija).

³³ JB, Nr. 6460 IV, l. 432—436 (1859.II.17 laiškas).

³⁴ *Janulaitis A.* M. Akelaičio laišakai. — Tauta ir žodis, 1925, t. 3, p. 293 (1859.IX.25 laiško publikacija).

³⁵ *Janulaitis A.* Mikalojus Akelaitis. — V., 1969, p. 18; laišką M. Balinskis paskelbė almanache „Tekla wileńska“ (1958, Nr. 3, p. 379—382).

1858 m. pabaigoje šiuo klausimu M. Akelaitis jau rašė J. I. Kraševskiui: „Kai mano kreipimasis dėl lietuviško periodinio laikraštuko ligi šiol nedavė norimo rezultato, manau leisti atskiras knygeles, prieinama liaudžiai forma dėsančias žmogaus pareigas bei prievoles“, ir pirmą kartą pažymėjo Liaudies bibliotekos, skirtos „mano broliams valstiečiams lietuviams“, vardą³⁶. Kokia čia minima nesėkmė dėl laikraščio steigimo, matyti iš šių M. Valančiaus laiško N. Praniauskui žodžių: „Tamstos instrukciją gavome per vėlai. Kadangi būsimasis redaktorius p. Akelaitis pradėjo nuo Vilniaus ir sužinojo nieko nelaimėjęs, todėl aš kreipiausi tiesiog į p. vidaus reikalų ministrą...“³⁷. Vadinasi, M. Akelaitis dar 1858 m. turėjo dėl laikraščio teirautis turbūt Vilniaus cenzūros komitete ir iš ten gauti neigiamą atsakymą. 1859 m. vasario 17 d. laiške J. I. Kraševskiui M. Akelaitis plačiau išdėstė Liaudies bibliotekos programą. Taigi Liaudies bibliotekos idėja taip pat galutinai subrendo M. Akelaičiui gyvenant Svirlaukyje.

Pačiam Liaudies bibliotekos pavadinimui atsirasti ir jos organizacinei sampratai susidaryti įtakos bus turėjusi atitinkama lenkų kultūrinė veikla, ypač 1858 m. Žitomire K. Kačkovskio, A. Grozos ir kitų įkurta Knygynų ir leidybos bendrovė (Stowarzyszenie księgarsko-wydawnicze“), kuri ėmėsi leisti ir „Namų biblioteką“ (Biblioteka domowa), skirtą plačiajai visuomenei. Prie šios bendrovės kūrimo buvo prisidėjęs J. I. Kraševskis. 1858 m. pabaigos M. Akelaičio laiškas J. I. Kraševskiui, rašytas jau iš Varšuvos laikraščio sužino-

jus apie bendrovės įsikūrimą ir susižavėjus jos tikslais.

M. Akelaičio Liaudies bibliotekos supratimas atspindi ir unijines jo pažiūras, ir pagaliau jam būdingą nenuoseklumą. Iš pradžių jis kalba apie liaudies biblioteką lietuviams. Toliau jis jau rašo: „Įkurtume liaudies biblioteką Lietuvai, Karūnai (t. y. Lenkijos Karalystei — V. M.), Galicijai, Poznanei ir net Baltarusijai [...] Paimtume savo žinion „Czytelnia niedzielną“, „Gwiazdka cieszyńska“ ir kitus, tai būtų lenkų pusė, Korotinskis ir Duninas-Marcinkevičius atstovautų Rusiai, o aš rašyčiau Lietuvai. Jungtinėmis jėgomis ir bendromis lėšomis padarytume daugiau ne-gu veikdami atskirai“. Anot jo, šalia Žemės ūkio draugijos (Towarzystwo rolnicze, 1858 m. įkurto Lenkijos Karalystės dvarininkų) iškilų Mokslo-knygynų draugija (Towarzystwo naukovo-księgarskie), turinti savo kny-gyną ir spaustuvej³⁸. Tačiau 1859 m. kovo 19 d. laiške M. Akelaitis vėl bemi-ni „liaudies biblioteką lietuviams“.

Negaunant leidimo „Pakeiveingam“ taip pat blėso viltis organizuoti Liaudies biblioteką. Gegužės 18 d. laiške J. I. Kraševskiui (kaip ir visuose vėlesniuose) M. Akelaitis jau nebemini šios bibliotekos vardo, bet dar džiaugiasi, kad atsiradę lėšų ir laikraščio, ir „populiarių knygelių“ leidimui pradėti. Vėliau, nors ir gavęs žinią, kad M. Valančiaus prašymas atmetas, guodėsi, kad Rietavo „kunigaikštis Oginskis pažadėjo man išsirūpinti leidimą anoms knyg-elėms“³⁹. Iš 1860 m. liepos 2 d. laiško J. I. Kraševskiui sužinojome, kad per 5 mėnesius išleidęs 5 knygeles („bro-

³⁶ JB, Nr. 6460 IV, l. 428—431 (minėtasis laiškas, rašytas „1858 metams baigiantis“).

³⁷ *Stakauskas J. Valančiaus laikų lietuviškasis darbas.* — Tiesos kelias, 1938, Nr. 7—8, p. 509 (M. Valančiaus laiško, rašyto, rodos, 1859.III viduryje, nuoražo publikacija).

³⁸ 1859.II.17 laiškas; Тила А. Связи Мнхалоуса Акелайтиса с польскими культурными и политическими деятелями. — In: Związki rewolucjonistów polskich i rosyjskich w XIX wieku. — Wrocław i in., 1972, p. 173—174.

³⁹ 1859.VIII.30 laiškas J. I. Kraševskiui.

šiūrėles“) 13 lankų dydžio bendru 26000 egzempliorių tiražu, „tačiau brošiūrėles platinti man tepadedo kunigai, o šie iš anksto nesumoka, todėl leidimas nutrūksta“ (suprantama, stingant lėšų). Liaudies bibliotekos idėja buvo galutinai palaidota. Tiesa, lietuvių spauda tuomet augo. Jei per pirmąją XIX a. pusę Lietuvos dalyje, įėjusioje į Rusijos imperiją, buvo išleista 227 lietuviškos knygos, tai 1851—1861 m. (per 11 metų) — 205. Vien Vilniaus cenzūros komitetas leido platinti 1856 m. — 15 lietuviškų knygų, 1857 m. — 13, 1858 m. — 17, 1859 m. — 20, 1860 m. — 21, 1861 m. — 16, 1862 m. — 21⁴⁰. Beje, jau pats lietuvių spaudos augimas bus prisidėjęs ir prie laikraščio bei Liaudies bibliotekos idėjos iškilimo.

Rūpinantis laikraščio bei sistemingu knygų liudžiai leidimu, teko ieškoti ir materialinių šaltinių šiai spaudai. M. Akelaitis minėtajame laiške M. Balinskiui rašė, kad lėšas lietuvių mokykloms, knygoms ir laikraščiams surinksia iš liaudies kunigai. Taip per metus Žemaičiuose ir Aukštaičiuose nesunkiai susikaupsia bent 15000 sidabro rublių. Sitokiam sumanymui įgyvendinti būtų reikėję turėti nacionalinės kultūros puoselėjimui suinteresuotą bažnytinę organizaciją, — ji tebebuvo daugiausia kosmopolitinės ir lietuvių asimiliaciją vykdydžiusios dvasininkijos, kaip feodalų klasės sudėtinės dalies, rankose. Iš paties M. Valančiaus, kuris visų pirma buvo suinteresuotas religine moraline spauda lietuvių kalba, sunku buvo tikėtis sistemingos materialinės paramos pasaulietinei literatūrai.

Pati pasaulietinė lietuvių inteligentija neturėjo tvirtos materialinės atramos, nes krašto turtai priklausė daugiausia dvarininkams, bažnyčiai ir vals-

tybei. Beje, M. Akelaitis, sekdamas S. Daukantu ir panašiais pavyzdžiais, manė lietuvių spaudai aukoti savo kulių uždarbį. Jis jau 1858 m. J. I. Kraševskui sakėsi, kad verčiąs į lenkų k. Homerą ir Herodotą, norėdamas honorarą skirti Liaudies bibliotekai. Kai pasirodė, kad tokie vertimai jau yra, jis tam pačiam tikslui žadėjo imtis kitų literatūros darbų lenkų k., sakė redaguosiąs Liaudies biblioteką nemokamai, savo lietuviškas knygeles pardavinėsiaš kuo pigiausiai.

Vis dėlto didžiausią lėšų dalį lietuviškai spaudai M. Akelaitis manė gauti iš dvarininkų. Kai jis J. I. Kraševskui dėstė reikalą įkurti bendrą draugiją Liaudies bibliotekai keliomis kalbomis, tai, matyt, visų pirma turėjo galvoje, kad taip būtų lengviau garantuoti lėšas ir lietuviškiems leidiniams. M. Akelaitis per kelis laiškus prašė J. I. Kraševskį raginti per spaudą visuomenę šelpti lietuvišką spaudą materialiai. „Gal po Tavo kreipimosi, — rašė M. Akelaitis, — atsiras tokių, kurie parems mano planą dėl šių liaudies knygų“⁴¹.

Pats M. Akelaitis tuo tikslu rašinėjo laiškus Lietuvos didikams Oginskiui, Vilhelmui Radvilai, Raudondvario Tiškevičiui. Iš Radvilos jam pavyko išprašyti 300 rublių⁴². J. I. Kraševskis atsiuntė 40 rb., gautų iš savo pažįstamo Aleksandro Valickio. Iki 1860 m. M. Akelaitis dar buvo gavęs aukų iš Panevėžio apskrities bajorų vadovo Felicijono Karpio, Adomo Pšeciševskio, Semiotos. M. Akelaičiui rūpėjo turtingos Žemės ūkio draugijos materialinė parama, rašė pirmininkui Andriejui Zamoiskiui, deja, negavo nė atsakymo⁴³.

Didžiausias viltis M. Akelaitis dėjo į Irinijų Oginskį, kuris jau palaikė Lauryno Ivinskio kalendorių. Rietave I.

⁴⁰ Корнилов И. Русское дело в Северо-западном крае. Изд. 1-е.— СПб, 1901, с. 387.

⁴¹ JB, Nr. 6460/IV, l. 438—439 (1859.III.19 laiškas J. I. Kraševskui).

⁴² M. Akelaičio 1859.V.18 laiškas J. I. Kraševskui.

⁴³ M. Akelaičio 1859.VIII.30 laiškas J. I. Kraševskui.

Oginskis išlaikė arba nors rėmė 4 mokyklas — parapiinę, aukštesniąją pradžios, mergaičių pensiją ir agronomijos mokyklą, kurioje buvo dėstoma lietuvių k. ir ten mokytojas L. Ivinskis. I. Oginskiui M. Akelaitis parašė 1859 m. kovo 9 d. iš Svirlaukio. Priminė savo kreipimąsi dėl laikraščio, paskelbtą almanache „Tekla wileńska“ ir J. I. Kraševskio pranešimą apie sumanytąją Liaudies biblioteką, kuris buvo išspausdintas „Gazeta warszawska“. Įtikinėjo, kad ši spauda „turi tikslą kelti mūsų liaudies moralę bei materialinę buitį ir palaikyti patriarchalinius santykius tarp pono bei baudžiauninko apskritai“. Tai esą ypač svarbu, kai dabar valstiečiai siekia laisvės ir nuosavybės (čia būdingas M. Akelaičiui taikstymasis su dvarininkų interesais). M. Akelaitis prašė šioms lietuviškiems leidiniams I. Oginskio globos, t. y. lėšų, nes tai busi sąsėtinas pavyzdys ir kitiems dvarininkams⁴⁴. I. Oginskis savo atsakyme pareiškė, kad „visuomet yra pasiruošęs paremti visus kilnius taurius planus, būti vienu iš rėmėjų Jūsų Dauggalio Pono Geradario sumanytojo leidinio — laikraščelio ar populiarių knygielių, siekiančių tikslą šviesti ir dorinti mūsų sąžiningą žemaičių liaudį; man bus malonu nors tarpiškai prisidėti prie šios apšvietos ir įdėti nors plytelę į pamatus, kuriais kiekvienai tautai yra kalba ir literatūra“. Tartis šiais reikalais M. Akelaitį I. Oginskis pakvietė atvykti į Rietavą⁴⁵.

M. Akelaitis buvo labai patenkintas,

manė, kad „Oginskis iš savimeilės pasirošęs tūkstancius pažerti“⁴⁶. Per susitikimą I. Oginskis, matyt, paprašė M. Akelaitį laikraščio išlaidų sąmatos. Ją M. Akelaitis pasiuntė birželio 7 d., jau grįžęs į Svirlaukį. Buvo numatyti trys variantai, tarp jų ir įsteigus Rietave specialią spaustuvę. M. Akelaitis sakėsi, kad jis Jelgavos gubernijos valdyboje sužinojęs, jog spaustuvis mašinos ir šriftas kaštuosią 3767 sidabro rublius. Be to, laikraščio redakcijai išlaikyti ir spaudos išlaidoms reikius dar 1900 rb. metams. Čia nepriskaičiuotas išlaikymas redaktoriui, kuris algos atsisakęs, bet negi gyvenšias „šventa dvasia“ ir būsiąs basas bei apdriskęs. Numatant 2000 laikraščio prenumeratorių, būsią galima surinkti tik 2000 rb., čia neišskaičiuos didelių pašto išlaidų. Jei laikraštis būtų spausdintas svetimoje spaustuvėje, tai spaudos išlaidos siektų 1994 rb. Pakėlus prenumeratą ligi 4000, išlaidos spaudai tepakiltų ligi 2722 sidabro rublių. Ta pačia proga M. Akelaitis pridėjo laikraščio programą⁴⁷, o po kelių dienų pasiuntė ir M. Valančiaus prašymo vidaus reikalų ministrui nuorašą⁴⁸.

Netrukus M. Akelaitis persikėlė į Rietavą, tapdamas I. Oginskio įnamiu, mokė jo vaikus vokiečių kalbos, čia sulaukė žinios, kad prašymas dėl „Pakeleivingo“ atmetas. Dar tikėjosi, kad globėjas parems Liaudies biblioteką, tačiau apsvylė ir iškeliavo į Vilnių, rodos, te gavęs paskolą elementoriui leisti. Kitų metų laiške I. Oginskiui M. Akelaitis

⁴⁴ Janulaitis A. M. Akelaičio laiški. — Tauta ir žodis, 1926, t. 4, p. 437—438 (laiško publikacija).

⁴⁵ Ten pat, p. 438 (I. Oginskio 1859.IV.27 (V.9) laiško M. Akelaičiui juodraščio publikacija).

⁴⁶ M. Akelaičio 1859.V.18 laiškas J. I. Kraševskiu.

⁴⁷ Janulaitis A. M. Akelaičio laiški. — Tauta, ir žodis, 1926, t. 4, p. 440—441 (1859. VI.7(19) laiško publikacija).

⁴⁸ Stakauskas J. Valančiaus laiški lietuviškasis darbas. — Tiesos kelias, 1938, Nr. 7—8, p. 507 (priešrašo M. Valančiaus prašymo nuoraše publikacija).

prašė atidėti skolą, kol išparduosiąs elementorių⁴⁹. Tikėtis iš dvarininkų sistemingos paramos lietuvių kultūrai buvo utopija. Rūpindamasis knygų liaudžiai leidimu, ir pats M. Akelaitis patyrė, kad „viešoji opinija nedraugiškai atsiliepia apie mano sumanymą: čia mato provincializmo stiprėjimą, norą atskirti...“⁵⁰. Antai ir minėtasis M. Balinskis laikė, kad lietuvių kalbos kėlimas esąs nereikalingas Europos kultūrai. Lietuvių kalbai pakaksią misijos kaimiečiams, nemokantiems kitaip, skleisti švietimą ir aiškinti jiems krikščionių bei piliečių pareigas⁵¹.

Tokiomis feodalizmo sąlygomis, kai lietuvių tauta buvo nustumta į blogiausias socialines-ekonomines, politines, kultūrinės sąlygas, besiformuojanti demokratine inteligentija iš karto stoji ginti elementariausių nacionalinių teisių, bet bijodama, kad valdantieji sluoksniai neįtartų politiniams tikslais, pabrėžtinai teigė, kad siekiami ribojasi kalbos bei literatūros klausimais. Kad šie siekimai buvo platesni, matyti panagrinęjus „Pakeleivingo“ ir Liaudies bibliotekos programas.

Kaip minėta, „Pakeleivingo“ programa buvo pridėta prie M. Valančiaus prašymo, bet pasirašyta M. Akelaičio, o Liaudies bibliotekos išdėstyta 1859 m. vasario 17 d. M. Akelaičio laiške J. I. Kraševskiui. Abi programos turi keturis teminiu požiūriu sutampančius punktus.

Pirmasis punktas ministru pasiūstoję programoje dėstomas taip: „Religija, dora ir įstatymų nagrinėjimas. Šiame skyriuje bus apie žmogaus prievoles dievui, artimui ir sau pačiam; ištraukos iš Senojo ir Naujojo testamento su trumpais paaiškinimais; himnai, giesmės (religinė poezija); vyriausybės

nuostatai ir potvarkiai, liečią valstiečius“. Liaudies bibliotekos programoje esminių papildymų nėra, tačiau paaiškinama, kad bus smerkiamas ir paviršinis religingumas („penktadienį valgys be mėsos, bet pasigers“), ir religinis fanatizmas („Arba vėl matysi davatkas, sveiko kūno ir stiprias moteris, kurios dieną, naktį sėdi bažnyčioje, lyg meldamosi leidžia laiką, kai namie gal daržas neravėtas ir baltiniai neskalbti, nes nėra kam“). Atrodo, šį skyrių galima pavadinti oficialiuoju. Viena, jis turėjo skelbti caro valdžios įsakus, potvarkius, antra, jame turėjo būti programuojama krašte viešpataujanti religija. Vis dėlto ir šiame skyriuje matyti vertos dėmesio naujovės. Mat po Kiseliovo valstybinių valstiečių reformos, po baudžiamos panaikinimo Užnemunėje, ruošiant paleisti iš baudžiamos Kauno ir Vilniaus gubernijų privačių dvarų valstiečius, atsirado reikalas įstatymais reguliuoti šios buvusios klasės gyvenimą, laipsniškai juos įtraukti į valstybės piliečių eiles. Didelis dėmesys religijos dalykams patvirtina viešpatavusios ideologijos ir bažnyčios įtaką numatytajai leisti spaudai, tačiau čia galima įžiūrėti ir siekimą priešintis valdžios proteguojamai oficialiajai pravoslavų bažnyčiai bei prievartiniam pravoslaviniui.

„Pakeleivingas“ bei Liaudies biblioteka numatė rūpintis išsivaduojančių iš feodalinės priklausomybės valstiečių ūkiu. „Pakeleivingo“ programos antrasis punktas skelbė: „Gamtos mokslai ir pramonė. Čia pateikiamos elementarios gamtos mokslo žinios, siekiant išnaujinti prietarus, niektikus, užkeikimus, lydinčius paprastą liaudį. Čia kalbama apie agronomines priemones, ūkio sutvarkymą, vienu žodžiu, visa tai, kas liečia kaimiečių namų buities pagerinimą“.

⁴⁹ *Janulaitis A. M. Akelaičio laiškas.* — Tauta ir žodis, 1926, t. 4, p. 442 (1860.V.31 laiško publikacija).

⁵⁰ M. Akelaičio 1859.VIII.30 laiškas J. I. Kraševskiui.

⁵¹ *Auszlawis* [Baliński M.] Odezwa do redakcyi Teki wileńskiej starego ziemianina litewskiego. — Teka wileńska, 1958, Nr. 3, p. 382—383.

mažą. Šie teiginiai pažodžiui pakartoti ir Liaudies bibliotekos programoje, bet tenai dar pridurta, kad gamtos mokslų žinias ir civilizacijos laimėjimus mano propaguoti laipsniškai, griežtai taikantis prie liaudies sąmonės, kantriai aiškinant prietarų nepagrįstumą, įsigilinant į legendų prasmę, saugantis demoralizuoti liaudį neteisingai suprasta civilizacija.

Kiti du „Pakeleivingo“ programos punktai išdėstyti trumpiausiai, nors jų reikšmė nacionaliniam atgimimui bene svarbiausia. Trečiajame punkte rašoma: „Šis skyrius skelbs geografijos ir istorijos, ypač tėvynės, žinias“. Liaudies bibliotekos programoje randame detalesnių paaiškinimų, kad bus pradėta nuo artimiausių vietų istorijos bei geografijos, pailiustruojant istorinėmis dainomis, kurias lietuvių liaudis labai mėgsta. Tautos istoriją turįs žinoti kiekvienas žmogus, ir „tuomet tauta bus nemirtinga“. Istorija daugelio Vidurio Europos ir Balkanų tautų nacionalinės sąmonės prabudimui suvaidino didelį vaidmenį, svarbią vietą jai skyrė ir „Pakeleivingas“ bei Liaudies biblioteka.

Ketvirtajame „Pakeleivingo“ programos punkte sakoma: „Liaudies literatūra: liaudies dainos, pasakos, patarlės, mįslės“. Liaudies bibliotekos programoje randame tautosakos vertinimą, kaip profesinės grožinės kūrybos šaltinį („kiek čia poezijos, koks čia žavus pasaulis, kiek įkvėpimo, kiek poveikio žmogaus sielai, neprisigėrusiai dirbtinės civilizacijos“). Tautosakai čia teko užpildyti nacionalinės grožinės literatūros spragą, apskritai skatinti tautinės kultūros augimą.

„Pakeleivingo“ ir Liaudies bibliotekos programa atspindi ano meto lietuvių nacionalinio išsivadavimo programą,

kuri klostėsi jau ne vieną dešimtmetį. Jei pažvelgsime į S. Daukanto ir kitų nacionalinio sąjūdžio dalyvių inteligentų veiklą, tai matysime, kad jų darbo kryptis labai panaši. Jie puoselėjo gimtąją kalbą, savo krašto istoriją, rinko ir publikavo tautosaką, rašė ūkiškų patarimų knygeles. Daugiau ar mažiau išplėtotai šie klausimai buvo liečiami ir Lauryno Ivinskio kalendoriuose. Čia ypač mėgstami buvo ūkio ir medicinos patarimai, tautosaka, o menkiausiai atsispindėjo valstiečius liečiantys įstatymai bei potvarkiai ir krašto istorija. „Pakeleivingo“ ir Liaudies bibliotekos iniciatoriai nebuvo patenkinti šiuo kalendoriumi. M. Akelaitis sakė: „Kasmet išplinta po kelis tūkstančius lietuviško kalendoriaus, nors jis labai prastai redaguojamas“. Šiai M. Akelaičio nuomonei, matyt, turėjo įtakos S. Daukantas, kuris rašė: „Aš visuomet piktindavausi juo redaktoriaus nerūpestingumu tiek kalbos, tiek turinio atžvilgiu“⁵². Iš smulkesnio šio kalendoriaus recenzavimo matyti, kad S. Daukantas norėjo grynesnės kalbos ir aukštesnio mokslo populiarinimo lygio. Kalendoriaus turinį diktavo pačių skaitytojų valstiečių poreikiai.

Nagrinėjant „Pakeleivingo“ bei Liaudies bibliotekos programų ištakas, jų rasime ir L. Ivinskio kalendoriuose, ir ypač jo tikslingiau formuluojoje „Aitvar“ programoje⁵³. Pastarojoje yra 10 punktų. Pirmasis jų atitinka „Pakeleivingo“ programos pirmąjį punktą dėl įstatymų ir potvarkių, liečiančių valstiečius, skelbimo. „Aitvaras“, sekdamas kalendorių tradicija, daug daugiau, negu „Pakeleivingas“ ir Liaudies biblioteka, manė skelbti ūkiškų patarimų ir medžiagos iš gamtos mokslų: botanikos, geologijos (4 skyrius), medicinos bei

⁵² M. Akelaičio 1859.II.17 laiškas J. I. Kraševskiui; *Daukantas* S. Raštai. V., 1976, t. 1, p. 715.

⁵³ *Alekna A. Ivinskio „Aitvaro“ programos*. — *Draugija*, 1919, Nr. 7—8, p. 330 (programos publikacija).

higienos (8), veterinarijos (7), meteorologijos (10), technikos ir amatų (5), agronomijos (6). Istorijai bei geografiškai „Aitvare“ buvo numatyta daug mažiau vietos, ir šis punktas (3) formuluotas paviršutiniškai („Aprašymai vietų... pasakojimai iš gadinės senų amžių... Surašymai pinigų, mastų, svarų ir saikų...“). „Aitvaras“ numatė publikuoti tokią pat tautosaką kaip „Pakeleivingas“ bei Liaudies biblioteka, tačiau, atrodo, siauresniu tikslu: išsaugoti liaudies kūrybą nuo užmaršties ir panaudoti ją doroviniam auklėjimui. „Aitvaro“ programos išlikimas tarp 1859 m. M. Valančiaus kanceliarijos raštų taip pat patvirtina jos tiesioginę įtaką „Pakeleivingo“ programai.

Apskritai šie abu leidiniai ir Liaudies biblioteka siekė būti naudingi valstiečiams, kuriuos laikė savo tautos pagrindu. L. Ivinskis „Aitvaro“ pirmojo numerio įžanginiame straipsnyje tiesiog rašė: „Lauko gyventojai, arba artojai, kaip pamatinis akmuo visų stonų, be

kurių kiti negali išsilaikyti, taip kaip be duonos nė vienas gyvu negali būti. Jisai yra pirmiausiumi, nes prasidėjo vienkartinu su įkūrimu pasaulės, dėl kurios rėdo sutvertu yra žmogus“⁵⁴.

Be abejo, M. Akelaitis ir jo bendraminčiai žinojo ir kaimynų leidinių liudžiai programas. Pavyzdžiui, Knygynų ir leidybos bendrovė Žitomire numatė „Namų bibliotekos“ serijoje leisti istorijos, literatūros, gamtos mokslų, filosofijos, žemės ūkio ir kaimo statybos patarimų knygas, elementorius. Lietuviškų ir lenkiškų leidinių krypties panašumą daugiausia lėmė ne tiesioginė įtaka, bet tokios pačios kapitalizmo genėzės ir feodalizmo krizės bei politinės padėties sąlygos. Svarbu tai, kad lietuvių kultūros veikėjai, laikydami valstiečius lygiaverčiais piliečiais, svarbiausia tautos dalimi, siekė juos įgalinti tapti naujų kultūros vertybių vartotojais ir sąmoningais savo besiformuojančios nacionalios nariais.

LTSR MA Istorijos institutas

Įteikta 1980 m. sausio mėn.

УСИЛИЯ ПО ИЗДАНИЮ НАРОДНОЙ БИБЛИОТЕКИ И ГАЗЕТЫ „ПАКЕЛЕИВИНГАС (1858—1859 гг.)

ВИТАУТАС МЕРКИС

Резюме

На основании соответствующих ходатайств, ведомственной переписки, писем литовского литератора М. Акелайтиса (Акелевича) к Ю. И. Крашевскому, а также других материалов исследуются усилия ряда деятелей литовской культуры М. Акелайтиса, М. Валанчюса, С. Даукантаса, Л. Ивинскиса, направленные на создание еженедельной газеты „Pakeleivingas“ («Путник») для крестьян и

серии книг Народной библиотеки. Рассматриваются прошения в административные учреждения, описываются поиски издательских средств, сама программа этой печати. Необходимость в создании газеты и Народной библиотеки была обусловлена потребностями местного культурного и экономического развития, примером русской, польской, латышской печати. Новые литовские издания стави-

⁵⁴ *Biržiška M.* Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos. — K., 1931, t. 1, p. 348 (įžanginio straipsnio publikacija).

ли перед собой цель поднять экономический и культурный уровень крестьянства, пробудить национальное самосознание народа. Однако эти усилия не увенчались успехом из-за

ограничительных мер царского правительства и полного равнодушия местных помещиков, в руках которых были необходимые для издания средства.

BEWÜHUNGEN UM DIE HERAUSGABE EINER "VOLKSBIBLIOTHEK" UND DER ZEITUNG "PAKELEIVINGAS" (1858—1859)

VYTAUTAS MERKYS

Zusammenfassung

Gestützt auf die entsprechenden Gesuche, auf die Korrespondenz der Behörden, auf die Briefe des litauischen Literaten M. Akelaitis mit J. I. Kraszewski und anderes Material, wird das Bemühen einiger litauischer Kulturschaffenden — M. Akelaitis, S. Daukantas, L. Ivinskis, M. Valančius — behandelt, die Wochenzeitschrift "Pakeleivingas" für Bauern und eine Bücherserie "Volksbibliothek" herauszugeben. Es werden Gesuche an die Staatsbehörden, das Suchen nach den Geldmitteln für Publikationen und deren Programme erörtert. Die

Anregung zur Herausgabe der Zeitschrift und der Volksbibliothek gaben die örtlichen Kultur- und Wirtschaftsbedürfnisse sowie analoges Beispiel von Publikationen der Russen, Polen und Letten. Die neuen Publikationen sollten das ökonomische und kulturelle Niveau der Bauern heben und das nationale Bewußtsein wecken. Diese Publikationsbemühungen waren erfolglos wegen der Zarenmaßnahmen zur Begrenzung der Presse und der Gleichgültigkeit der örtlichen Gutsbesitzer, die dazu keine Mittel zur Verfügung stellten.